

МОДЕЛІ ОНОМАСТИЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ СЛОВОВІРНИХ ГНІЗД В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Рибачківська Людмила Євгеніївна,
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри англійської мови і перекладу
Київського національного лінгвістичного
університету
liudmyla.rybachkivska@knu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5860-5550

Мета – сконструювати моделі творення відоміх похідних на чотирьох ступенях деривації в українській мові; охарактеризувати словотвірні значення, а також способи творення.

Методи дослідження. Для реалізації мети розроблено новий основоцентричний підхід до вивчення словотвірних гнізд з вершинами-онімами в українській мові, використано такі методи та прийоми, як: описовий, структурний, словотвірний аналіз, метод словотвірного моделювання. *Структурний метод*, зокрема його *методика за безпосередніми складниками*, показав, що словотвірне гніздо є організованим комплексом спільнокоренових одиниць, в якому найпростішим утворенням є словотвірна пара, складнішим – словотвірний ланцюжок та словотвірна парадигма.

Результати. Розроблено новий основоцентричний підхід до вивчення словотвірних гнізд з вершинами-онімами в українській мові. Змодельовано словотвірні гнізда і систематизовано похідні лексеми за ступенями деривації; представлено структуру словотвірного гнізда та виявлено способи творення дериватів з вершинами-онімами в українській мові; сконструйовано моделі творення онімних похідних на чотирьох ступенях деривації.

Висновки. В українській мові було виділено *найпродуктивніші моделі* утворення дериватів від іменників з вершинами-онімами на чотирьох ступенях деривації, а саме: $[\_ \leftarrow \_ \wedge]$, $[\_ \leftarrow \square \_ \wedge]$, $[\_ \leftarrow \_ \wedge \leftarrow \square \_]$, $[\_ \leftarrow \_ \wedge \leftarrow \_ \wedge]$ та $[\_ \leftarrow \_ \wedge \leftarrow \square \_ \leftarrow \_ \wedge]$. Провідним способом творення дериватів в аналізованих словотвірних гніздах в українській мові є афіксальний, серед підспособів якого домінує суфіксальний, префіксальний та ще й префіксально-суфіксальний. Менш продуктивним способом є словоскладання (спосіб творення слів, який полягає у морфологічному з'єднанні двох або більше основ чи цілих слів або їх скорочень), інші способи словотворення відображено мінімально. Також більше тих словотвірних гнізд, похідні яких розташовані на двох ступенях деривації. Найбільшу кількість дериватів для всіх гнізд містить перший ступінь похідності за рахунок творення іменникових та прикметникових похідних.

Ключові слова: вершини-оніми, антропоніми, ергоніми, ідеоніми, словотвірний ланцюжок, словотвірна парадигма, словотвірне значення, онімні похідні, ступені деривації.

THE MODELS OF ONIMS' CONSTRUCTIONS OF WORLD-FORMATION FAMILIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Rybachkivska Liudmyla Eugeniivna,
*Candidate of Philological Science,
Head of the Department of English Language and
Translation
Kyiv National Linguistic University
liudmyla.rybachkivska@knl.u.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5860-5550*

Purpose – to construct the models of formation of onims' derivatives based on four degrees of derivation in the Ukrainian language, to analyze and describe the word-formation meanings and also their types of formation.

Methods. To realize the goal, a new approach to the study of word-formation families with onymic vertices in the Ukrainian language has been developed, the following methods and techniques were used: descriptive, structural, word-formation analysis, word-formation modelling. The structural method, especially the method of Immediate and Ultimate Constituents, demonstrates that a world-formation family is an organized unit of derivatives with a common root, where the word-formation pair is the simplest formation, the word-formation chain and word-formation paradigm are more complicated.

Results A new approach to the study of the models of word-formation families with onymic vertices in the Ukrainian Language has been developed in the article. The word-formation families have been modeled and the derivative lexemes have been systematized according to the degrees of derivation; the structure of word-formation families have been presented and the models of formation of onym derivatives based on four degrees of derivation have been constructed; the structure of word-formation families has been analyzed.

Conclusions. In Ukrainian the most productive formation models of onyms derivatives based on four degrees of derivation were constructed; they are: $[L \leftarrow L^{\wedge}]$, $[L \leftarrow \square L^{\wedge}]$, $[L \leftarrow L^{\wedge} \leftarrow \square L]$, $[L \leftarrow L^{\wedge} \leftarrow L^{\wedge}]$ and $[L \leftarrow L^{\wedge} \leftarrow \square L \leftarrow L^{\wedge}]$. In Ukrainian the leading method in formation of derivatives in analyzed word-formation families is affixation. The most productive types of affixation are prefixation, suffixation and prefixation-suffixation. The less productive type is word-composition (the formation of a new word by combining two or more stems, words or their abbreviations), the representation of other types of word-formation is minimal. The word-formation families, derivatives of which are on the first and on the second stages of derivation, predominate. The most numerous derivatives of all word-formation families are those of the first degree of derivation, as noun and adjective derivatives are formed.

Key words: onymic vertices, antroponyms, ergonyms, ideonyms, word-formation chain, word-formation paradigm, word-formation meaning, onym derivatives, degrees of derivation.

1. Вступ

Останнім часом найбільша увага дослідників у царині словотвору зосереджена на вивченні поняття словотвірного гнізда (далі – СГ) з позицій основоцентричного підходу, яке було запропоноване свого часу І.І. Коваликом і сьогодні активно продовжує розроблятися учнями його дериватологічної школи (такими як Р.О. Бачкур, В.В. Грещук, І.Ф. Джочка, Н.М. Пославська та ін.). Зазначений підхід ґрунтується на використанні твірної основи як засобу виявлення типології лексичної деривації і передбачає встановлення адекватної йому комплексної одиниці класифікації й опису дериваційної системи.

СГ вважають найбільш загальною основоцентричною комплексною системотворчою одиницею, яку досліджували на матеріалі української мови (В.В. Грещук, О.В. Дияк, Є.А. Карпіловська, Н.Ф. Клименко, І.І. Ковалик, М.П. Лесюк); російської (О.А. Земська, О.С. Кубрякова, О.М. Тихонов); польської (Т. Вогельгесанг, Х. Ядацька); англійської (С.М. Єнікєєва, G. Halkiel, L. Bauer, G. Malkiel).

Мета статті – змодельовати словотвірні гнізда з вершинами антропонімами і систематизувати похідні лексеми за ступенями деривації; представити структуру словотвірного гнізда

та способи творення дериватів з вершинами-онімами; сконструювати моделі творення відонімних похідних на чотирьох ступенях деривації в українській мові; охарактеризувати словотвірні значення, а також способи і моделі творення.

Методи дослідження. На засадах основоцентричного підходу до аналізу об'єкта дослідження, який передбачав об'єднання спільнокоренових похідних, що належать до одного СГ, у статті було використано *описовий метод*, за допомогою якого в роботі здійснено синхронний аналіз структурно-семантичних параметрів відонімних похідних словотвірного гнізда, а також застосовано *структурний метод*, зокрема його *методики за безпосередніми складниками*, та *словотвірний аналіз*, який було проведено з урахуванням лексичного значення вихідного слова та синхронних словотвірних зв'язків між відонімними похідними в українській мові. Метод *словотвірного моделювання* був спрямований на унаочнення синхронних словотвірних зв'язків у межах певної лексичної одиниці, а кожна *словотвірна модель* слугувала схемою одиниць словотвору, що вказують на категоріальну приналежність, відношення між компонентами та способи словотворення.

Джерельною базою статті є сучасні україномовні засоби масової інформації: програми і передачі радіо і телебачення, газети та журнали.

Після 24 лютого 2022 року життя кожного з нас змінилося. З переосмисленням багатьох речей змінюється й мова, адже саме в мові відображається навколишня дійсність і матеріалізується, об'єктивується наше мислення. Зміни у суспільстві та в різних сферах життєдіяльності людини, нові історичні події вносять помітні корективи у словотвірну систему української мови, сприяють появі інноваційних слів і значень, що відображають нові факти життя соціуму. Надзвичайно помітні новотвори серед антропонімії, які відображають різноаспектну інформацію про особливості життя певної епохи. Їхня кількість помітно збільшується у складний періоди розвитку суспільства, яким для України стала російсько-українська війна 2022 р. Увесь цей інформаційний вибух став джерелом збагачення словникового складу української мови.

2. Способи творення відонімних похідних

У побудованих словотвірних гніздах головними способами творення похідних є афіксальний, серед підспособів якого переважає суфіксальний, префіксальний та конфіксальний (префіксально-суфіксальний). Похідні, утворені від інших способів словотворення, відображені мінімально.

У проаналізованих словотвірних гніздах найчастіше трапляються новоутворені похідні із суфіксами: *-ськ-(ий)*, *-ець/-івець/-овець* та *-щин-(а)*, латинські *-аці-(я)*, *-изаці-(я)/-ізаці-(я)* та *-іст/ -ист* та грецький *-ізм/-изм*; з префіксами: грецький *анти-*; та з конфіксами *пост-...-ськ-* та *по-...-и*. Найчастотнішими є латинський *екс-* та грецький *нео-*.

«Складні слова демонструють функцію лаконічності, сприяють підвищенню інформативності повідомлення в мові засобів масової інформації, у деяких випадках – його експресивності. Переважає кількість похідних, утворених способом словоскладання, і такі утворення часто переходять у сферу повсякденного спілкування» (Рибачківська, 2017: 182).

«Слід відзначити, що телескопію теж можна вважати продуктивним способом словотворення на базі власних імен. Цей спосіб словотворення почав використовуватися під впливом англійської мови, де він є більш продуктивним (8,2%), проте останнім часом телескопія активізувалася і в україністиці (2,14%)» (Рибачківська, 2017: 182).

Розглянувши онімні похідні, утворені способом телескопії, можна зазначити, що в українській мові онімні похідні утворюються лише від прізвищ та імен державних діячів. Синтаксичні конструкції, які утворені від назв політиків, з одного боку, передають велич і масштабність змін, що відбуваються в країні, а з іншого – демонструють ті поразки та невдачі, яких Україна зазнала під час діяння тих чи інших політичних діячів.

3. Найпродуктивніші моделі утворення дериватів

Зробивши аналіз новоутворених похідних та способів їх утворення на чотирьох ступенях деривації у сформованих словотвірних гніздах можна виокремити *найпродуктивніші моделі* утворення дериватів від іменників з вершинами-онімами.

На **першому** ступені деривації найбільш продуктивними моделями є:

[root ← prefix + root + suffix]: *Кравчук* ← **пост***кравчуківський*, *Ющенко* ← **пост***ющенківський*.

[root ← root + o + root + suffix]: *Шевченко* ← *шевченкоцентризм*, *Порошенко* ← *порошенкознавець*.

[root ← root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський*.

Найменш продуктивні моделі:

[root ← root + root]: *Азаров* ← *Азаров-Табачник*; *Янукович* ← *Януковичград*;

[root ← prefix + root]: *Ющенко* ← **екс**-*Ющенко*, *Обама* ← **анти***обама*;

[root ← root + o + root]: *Яценюк* ← *Турчиновояценюк* (особа, яка поєднує у собі риси О. Турчинова та А. Яценюка).

На **другому** ступені деривації найбільш простежуються такі моделі:

[root ← root + suffix ← prefix + root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський* ← **анти***яценюківський*;

[root ← root + suffix ← root + suffix + suffix]: *Тимошенко* ← *тимошенкофоб* ← *тимошенкофобія*;

[root ← root + suffix ← prefix + root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський* ← **по**-*яценюківський*;

[root ← root + suffix ← root + o + root + suffix]: *Яценюк* ← *яценюківський* ← *порошенкояценюківський*.

До непродуктивних моделей в *українській* мові належать:

[root ← root + o + root + suffix ← root + root + o + root + suffix]:

Франко ← *франкознавець* ← *ерудит-франкознавець*;

[root ← root + suffix ← root + root + suffix]: *Поттер* ← *поттеріана* ← *гарріпоттеріана*.

На **третьому** ступені деривації більшість відонімних похідних утворюється за такими моделями:

[root ← root + suffix ← root + root + suffix ← prefix + root + root + suffix]: *Поттер* ← *поттерівський* ← *гарріпоттерівський* ← **по***гарріпоттерівський*.

Менш продуктивними є моделі:

[root ← root + suffix ← root + suffix + suffix ← prefix + root + suffix + suffix]: *Ющенко* ← *ющенкіст* ← *ющенкістський* ← **анти***ющенкістський*.

В українській мові похідні словотвірних гнізд перебувають лише на трьох ступенях похідності, тому моделі утворення похідних четвертого ступеня похідності відсутні (див. *фрагмент словотвірного гнізда з вершиною Яценюк*).

Побудуємо і розглянемо словотвірне гніздо з вершиною *А.П. Яценюка* (українського політика, державного діяча, економіста і юриста; колишнього Прем'єр-міністра України, Міністра економіки і закордонних справ, кандидата в Президенти України 2010 року). Найчастіше трапляються похідні в медійній сфері від головного слова з категорійним значенням «політик», які відображають назви особи. Помічаємо різні способи вираження оцінки ставлення суб'єкта мовлення до політичного діяча, даючи оцінку його правлінню в Україні в межах відповідності або невідповідності певним особистим ознакам: послідовник або прибічник політика (*яценюківець*); суспільне явище або сукупність певних рис чи ознак, що мають зв'язок з державним діячем (*яценюківщина*); зі значенням негативності, спрямування проти політика, що позначено твірною основою (**анти***яценюківський*). Про помітні зловживання Арсенія Яценюка, будучи при владі, говорили не лише прості люди, а й державні чиновники, а сам політичний скандал, який фігурує з його іменем, назвали *яценюкгейт*.

Яценюк →	яценюківець	
	яценюківка	
	Яценюківський →	антияценюківський
		по-яценюківськи
		Порошенко-яценюківський
	яценюківщина	
	Турчиновояценюк	

Способом творення похідних у словотвірному гнізді є афіксальний, серед підспособів якого переважає суфіксальний (*яценюківський*), конфіксальний (*по-яценюківськи*). У разі додавання префікса іншомовного походження *анти-* до прикметникової основи (*яценюківський*) ми отримали прикметниковий похідний *антияценюківський*, який утворився від основи прізвища відомого державного та політичного діяча і набув відтінку негативності оцінки, зокрема іронії. Адвербіальний відонімний похідний (*по-яценюківськи*) утворився за допомогою конфікса *по-...-и* на основі прикметника (*яценюківський*). Похідний *Порошенко-яценюківський* утворений складносуфіксальним способом, а *турчиновояценюк* – основоскладанням.

У словотвірних гніздах, утворених від вершин антропонімів, ергонімів та ідеонімів, більше тих словотвірних гнізд, похідні яких розташовані на двох ступенях деривації, а менше – на трьох.

«Найбільш чисельним є субстантивний блок у словотвірних парадигмах СГ, бо похідні іменники утворюються майже від кожного твірного слова. Також це пояснюється тим, що іменники відображають багато різноманітних категорій, які конкретизують предметність у термінах особи, виконавця дії, його адресата, конкретності чи абстрактності; іменники бувають похідними й непохідними лексемами, що також впливає на їхній словотвірний потенціал» (Рибачківська, 2017: 186).

Менш продуктивним виявився ад’єктивний блок, дієслівний та адвербіальний блоки мають значно менший обсяг, тому що дієслівні суфікси в українській мові є нечисельними. Серед похідних в українській мові (*-(ув)ати/-ити: Шойгуити, Макронити, Арестовити*).

Наприклад:

«*Шойгуити* – термін, пов’язаний із міністром оборони Росії Сергієм Шойгу: запевнення в тому, що все йде за планом, поки насправді лайно летить на вентилятор» (Світ, 2022 р.).

«*Макронити*: Президент Франції, можливо, і схвалив заяву України на вступ до ЄС під час візиту до Києва минулого тижня, але на Емманюеля Макрона не чекає перемога на конкурсі популярності в країні, яку роздирає війна. Українці використовують термін «*макронити*»: це опис людини, яка вдає, що дуже стурбована чимось, але відмовляється робити щось істотне, щоб допомогти. Або, як висловився один російськомовний гумористичний сайт, бути *макронітом* — значить мати «особливе вміння, талант будувати фразу так, щоб вона починалася з образи, тривала загрозою і закінчувалася проханням» (Світ, 2022 р.).

«*Макронити* також означає часто дзвонити без користі, довго і безглуздо розмовляти телефоном» (Новини, 2022 р.). «*Арестовити*: Заспокійливе повідомлення. Походить від прізвища радника глави Офісу Президента Олексія Арестовича, який завдяки тембру голосу та змісту своїх брифінгів сприятливо впливає на тривожних українців. Наприклад, я постійно відправляю своїм родичам *арестовлення*» (Новини, 2022 р.).

Похідні словотвірних гнізд із вершинами-антропонімами становлять найбільшу групу. В ролі вершин найчастіше використовуються прізвища та імена відомих політиків, урядовців, керівників впливових політичних партій та письменників. За семантикою онімні похідні групуються навколо контекстів, які пов’язані з описом структури політичної та виборчої систем; характеризуючих контекстів; чітко відображають нашу сучасність, передають ненависть і зневагу до нашого лютого ворога, ставлення до запеклої війни, величний героїзм українського

народу, відважну боротьбу за незалежність України, багато похідних мають іронічно-сатиричне або гумористичне забарвлення.

Через політичну ситуацію, яка склалася в Україні, журналісти, автори статей, ведучі телевізійних програм утворюють здебільшого похідні з негативним забарвленням, з високим рівнем експресивності та з іронічним ефектом словесної мови.

Провідним способом творення дериватів у СГ є афіксальний, серед підспособів якого домінує суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний. Інші способи словотворення представлено мінімально. Телескопія є продуктивним способом словотворення на базі власних імен. Також були помічені телескопізми, утворені лише від прізвищ політиків.

4. Висновки

В українській мові було виділено *найпродуктивніші моделі* утворення дериватів від іменників з вершинами-онімами, зіставивши всі способи утворення онімних похідних на чотирьох ступенях деривації, а саме: $[\_ \leftarrow \_ \wedge]$, $[\_ \leftarrow \square \_ \wedge]$, $[\_ \leftarrow \_ \wedge \leftarrow \square \_]$, $[\_ \leftarrow \_ \wedge \leftarrow \_ \wedge]$ та $[\_ \leftarrow \_ \wedge \leftarrow \square \_ \leftarrow \_ \wedge]$.

Серед побудованих словотвірних гнізд з вершинами-антропонімами, ергонімами та ідеонімами більше тих СГ, похідні яких розташовані на двох ступенях деривації, а менше – на трьох. Субстантивний та ад'єктивний блоки є найбільш чисельними у словотвірних парадигмах СГ. Дієслівний та адвербіальний блоки мають значно менший обсяг. Словотвірні ланцюжки бувають різної довжини (від двох до п'яти компонентів) та двох типів: з похідними однієї частини мови та з похідними різних частин мови.

Це дослідження відкриває *перспективи подальших наукових розвідок* у межах порівняльно-історичного і типологічного мовознавства, які сфокусуються на зіставному вивченні моделей СГ з іншими вершинами-онімами, наприклад, топонімами, зоонімами тощо, в українській і англійській мовах та формуванні гніздового словника в обох мовах.

Література:

1. Новини / гол. ред. Литвиненко Л. А. *Всеосвіта*. 20 серпня 2022 р. URL: <https://vseosvita.ua/news/novi-slova-ta-zvoroty-shcho-vviishly-v-uzhytok-z-pochatkom-viiny-73926.html> (дата звернення: 30.03.2023).
2. Рибачківська Л. Є. Словотвірні гнізда з вершинами-онімами в українській та англійській мовах: контрастивний аспект : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 248 с.
3. Світ / авт. Зоя Шефталович. *Ділова столиця*. 21 червня 2022 р. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/makronit-i-shoygunit-dlya-angloyazychnyh-sdelali-tolkovyy-slovar-ukrainskogo-voennogo-slenga-24062022-461378> (дата звернення: 30.03.2023).

References:

1. Novyny (2022) [News] / hol. red. Lytvynenko L.A. Vseosvita. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/news/novi-slova-ta-zvoroty-shcho-vviishly-v-uzhytok-z-pochatkom-viiny-73926.html> (Last accessed: 30.03.2023) [in Ukrainian].
2. Rybachkivska, L. Ye. (2017). Slovotvirni hnizda z vershynamy-onimamy v Ukrainskii ta angliiskii movakh: kontrastyvnyi aspekt [Word-formation Families with the Tops of Proper Names in the Ukrainian and English Languages: Contrastive Aspect.]. Dys. Cand. Of Phil. Sciences: 10.02.17. Kyiv National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv. 248 p. [in Ukrainian].
3. Svit (2022) [World] / avt. Zoia Sheftalovych. Dilova stolytsia. Retrieved from: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/makronit-i-shoygunit-dlya-angloyazychnyh-sdelali-tolkovyy-slovar-ukrainskogo-voennogo-slenga-24062022-461378> (Last accessed: 30.03.2023) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.04.2023
The article was received 04 April 2023